

Василь Шуляр,
 ORCID iD 0000-0001-8643-0105
 доктор педагогічних наук, доцент,
 професор кафедри теорії й методики
 мовно-літературної та художньо-естетичної освіти
 Миколаївський обласний інститут
 післядипломної педагогічної освіти
 вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
 vasyi.shuliar@moippro.mk.ua

МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ВАЛЕОЛОГІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УРОКУ/ЗАНЯТТЯ ЛІТЕРАТУРИ

(стаття перша)

1.1. Едукативний потенціал валеологізації сучасного уроку/заняття літератури

У низці статей зроблено спробу зорієнтувати педагогічних працівників на оптимальний вибір методичних стратегій валеологізації освітнього процесу та системи занять із літератури в ім'я здоров'я дітей. Автор першої статті запропонував особисте розуміння поняття «едукологія в методиці літератури», проаналізувавши різні підходи. З'ясовано особливості валеологізації освітнього процесу взагалі та уроку/заняття зокрема. На основі змістового наповнення психологічної підсистеми уроку (за Надією Островерховою) виокремлено його компоненти. Ураховано операціональну концепцію інтелекту Жана Піаже, вимоги до уроку в системі ноосферної (природовідповідної, біоадекватної) освіти (за Наталією Масловою, Олександром Субетто). Виокремлено приписи педагогічної валеології й методичні особливості валеологічно зорієнтованого уроку/заняття та його етапи. З урахуванням етапів сприйняття інформації людиною розроблено логіко-семіотичну модель «Етапи сприйняття інформації на уроці літератури: психолого-методична парадигма». Для реалізації стратегічних напрямів і тактичних дій суб'єктів літературної освіти в едукативному просторі виокремлено його складові. Складові валеологічно зорієнтованого уроку/заняття вибудовувалися з дотриманням психологічних вимог, дидактико-методичних особливостей, валеологічних норм, здоров'язбережної моделі. У подальшому буде представлено методичні засади валеологізації сучасного уроку/заняття літератури (стаття друга).

Ключові слова: акмемодель; валеологізація уроку літератури; валеологічні норми; едукація; едукологія в методиці літератури; етапи сприйняття інформації; логіко-семіотична модель.

© Шуляр В. І., 2021

Проблема здоров'я людини взагалі та суб'єктів освітнього процесу зокрема є на часі. Актуальність зазначеної проблеми визначається невтішною статистикою захворюваності школярів. У системі літературної освіти цю проблему актуалізувала у своїх працях академік Ніла Волошина (Шуляр В. І., Гладішев В. В., 2020). За останнє десятиліття частота хронічних захворювань зросла в 1,5–3 рази. Їхній спектр

досить обсяговий: нервова, ендокринна, серцево-судинна, шлунково-кишкова, кістково-м'язова системи. Практично здорових першокласників налічується від 5 до 9 %, а на кінець навчання 95–97 % випускників завершують шкільне навчання з проблемами у стані здоров'я. Хронічно хворих дітей збільшується за період навчання у 2,5 рази (Страшко С. В., 2006, с. 4–5).

У рамках XIV Всеукраїнського

фестивалю науки завідувачкою лабораторії соціальних детермінант здоров'я дітей ДУ «Інститут громадського здоров'я ім. О. М. Марзєєва НАМН України» С. В. Гозак підготовлено мінілекцію на тему: «Здоров'я дітей в умовах сучасних викликів» (15.05.2020 р.) та С. В. Гозак, О. Т. Єлізаровою, А. М. Парац, Т. В. Станкевич «Вплив дистанційного навчання на психоемоційний стан школярів під час пандемії covid-19» (Гозак С. В. , 2020; Гозак С. В., Єлізарова О. Т., Парац А. М., Станкевич Т. В. , 2020).

Наведемо деякі тези досліджень науковців С. В. Гозак, О. Т. Єлізаровою, А. М. Парац, Т. В. Станкевич:

- за період із 2005 до 2015 року частка учнів 5–9 кл. із сильною втомою зросла більш ніж у 2 рази (з 22,2 % до 52,6 %). Розвиток втоми залежить не лише від навчального навантаження (НН), а й від дії інших факторів, зокрема тривалості сну і виконання домашніх завдань (які так само можуть залежати від НН), що унаочнює рисунок;
- малорухливий спосіб життя характерний для 75,6 % сучасних міських учнів середнього шкільного віку. За останні 5–7 років відбулося зниження рівня рухової активності дітей на 16,5 %, особливо виражено – серед дівчат. У дівчат імовірність вести малорухливий спосіб життя вище в 2,5 рази, ніж у хлопців;
- рухова неактивність є головною причиною 30 % серцево-судинних захворювань, 27 % цукрового діабету, 25 % раку молочної залози та товстої кишки, 20 % хвороб кістково-м'язової системи (остеопороз та ін.), а також є фактором ризику появи травм, психічних порушень (депресія, тривожність);
- імовірність появи множинної патології (більше 3-х захворювань) зростає в дітей і підлітків майже в 4 рази при низькому рівні фізичної активності, а ймовірність розвитку неврозів – у 2,5 рази. У зоні ризику щодо погір-

шення здоров'я також перебувають учні, що мають тривалість екранного часу більше 2-х годин на добу. Таких учнів, за нашими даними, 65,8 %. Це підвищує ймовірність зниження працездатності на 45 %;

- ще до пандемії COVID-19 нашими дослідженнями встановлено, що ймовірність розвитку неврозів у дітей підвищується у 2,5 рази при низькому рівні рухової активності, у дітей із нераціональним харчуванням імовірність проявів психічних розладів підвищується в 2,2–3,2 рази. У зоні ризику щодо погіршення здоров'я також перебувають учні, які мають тривалість екранного часу більше 2-х годин на добу;
- за допомогою статистичного аналізу встановлені зв'язки між показниками психоемоційного стану дітей та факторами життєдіяльності в умовах карантинних обмежувальних заходів: ... серед дівчат у 2,8 разів частіше трапляються клінічно виражені прояви тривожності та депресії, ніж серед хлопців (12,5±1,7 % проти 4,5±1,0 %). Частка дітей із межовими розладами становила серед хлопців та дівчат відповідно 7,9±1,3 % та 4,2±1,1 %. У цілому патологічне підвищення показника тривожності та депресії визначене у 14,4±1,3 % усіх респондентів, нормальний рівень – у 85,45 % хлопців та дівчат. Така частка дітей із підвищеною тривожністю є меншою порівняно з дослідженнями Duan L. зі співавторами (2020 р.) щодо показників психічного стану в дитячій популяції Китаю, де 22,3 % дітей під час карантину притаманні симптоми депресії.

Обсягові дані, на нашу думку, є виправданими й необхідними для реалізації педагогами освітніх завдань. Відповідно формування здоров'язбережувальної компетентності в суб'єктів освіти є засадничою і в Концепції «Нова українська школа», і в державних стандартах початкової і базової середньої освіти. Для нас важливо зорієн-

тувати педагогічних працівників на оптимальний вибір методичних стратегій валеологізації освітнього процесу та системи занять із літератури в ім'я здоров'я дітей. Завданням першої статті є: запропонувати авторське розуміння поняття «едукологія в методиці літератури», проаналізувавши різні підходи; з'ясувати особливості валеологізації освітнього процесу на основі змістового наповнення психологічної підсистеми уроку (за Н. М. Острроверховою, 2008), виокремити його компоненти; на основі операціональної концепції інтелекту Жана Піаже, вимог уроку в системі ноосферної (природовідповідної, біоадекватної) освіти (за Наталією Масловою, Олександром Субетто), приписів педагогічної валеології, методичних особливостей валеологічно зорієнтованого уроку/заняття його етапи; з урахуванням етапів сприйняття інформації людиною розробити логіко-семіотичну модель «Етапи сприйняття інформації на уроці літератури: психолого-методична парадигма»; для реалізації стратегічних напрямів і тактичних дій суб'єктів літературної освіти в едукативному просторі з дотриманням психологічних вимог, дидактико-методичних особливостей, валеологічних норм, здоров'язбережної моделі уроку/заняття виокремити його складові.

Едукативність стала предметом вивчення таких вітчизняних учених, як: О. Вишневський, О. Савченко, А. Олексюк, Н. Абашкін, М. Євтух, О. Ковязіна, А. Нісемчук, Н. Ничкало, М. Стельмахович, Р. Скульський та ін. Мирослав Стельмахович едукацію потрактує як «виведення» чогось із гіршого стану до досконалішого, що «відповідає вимогам до справжнього виховання – формування досконалішої (елітарної) особистості, «виведення» її вгору по висхідній, піднесення її до культурного стану людства» (Скульський Р. П., Стельмахович М. Г., 1995).

Серед класиків, які осмислювали це поняття з різних позицій, – Михайло Грушевський, Іван Франко, Памфіл Юркевич. Кожен із них прагнув віднайти оптимальний варіант увідповіднення понять «навчання», «виховання», «розвиток», «освіта»

або віднайти їхній баланс. Таким видається нині поняття «едукація». Філософ Григорій Сковорода вважав гарним тоном для людини, коли вона едукована, тобто освічена, усебічно розвинена, ерудована й талановита, сильна духом, увічлива і культурна.

Валеологізація освітнього процесу перебувала в полі наукових інтересів Т. Є. Бойченко, В. М. Бехтерева, О. Білінова, О. П. Опанасюка, Б. Любан-Плоцца, Г. І. Побережної, В. О. Сухомлинського, О. А. Федій та ін.

Термін «едукація» означає «виведення», «вирощення» (лат. educate від *educare* – «виводжу»), тобто виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості, «виведення» її на високий загальнолюдський культурний рівень, соціалізація в якісно нових умовах, формування здатності вибудовувати свою власну траєкторію акме-розвитку. Поняття «виховання» розглядаємо з лінгвістичного погляду як утворене від «ховати» і розуміємо як «оберігати, забезпечувати від небажаного впливу». У сукупності можемо стверджувати, що в результаті едукації виховаємо всебічно розвинену, гармонійну особистість, метою є «виведення» її на високий загальнолюдський культурний рівень, яка буде здатною адекватно соціалізуватися в якісно нових умовах. Це стане можливим у суспільстві, яке стає все більше людиноцентристським, а індивідуальний розвиток людини в ньому – основний показник прогресу і водночас головна передумова подальшого його розвитку.

Едукологія в методиці викладання літератури – міждисциплінарний комплекс інтегрованих знань із різних наук (філософія, психологія, фізіологія, педагогіка, літературознавство, мистецтво, лінгводидактика, україно/народо/людинознавство, валеологія та ін.), які необхідні для реалізації змісту літературної освіти з метою формування компетентного учня-читача й учителя-словесника, здатних до сталого акме-розвитку за самостійно вибудованою системою цінностей на фасилітативній основі (Шуляр В. І., 2016; 2015; 2012).

Міжпредметна «співпраця» літера-

тури й валеології (медичної педагогіки) є очевидною. Цінним, на наш погляд, є використання текстів, які в собі демонструють закладені валеологічні цінності (для учня-читача), а ще важливо, щоб учитель літератури, використовуючи ту чи іншу методику, технологію, вибудовуючи урок/заняття, пам'ятав про здоров'язбережувальні імперативи у співпраці суб'єктів педагогічного процесу.

Поняття «медична педагогіка» увів уперше Володимир Бехтерев, який прагнув створити Інститут музикотерапії. Уживав у педагогічній діяльності це поняття й Василь Сухомлинський. Кожен із них розумів, що формування медичної спеціальної чи педагогічної спеціальної освіти потребувало взаємодоповнювального вектора. Невипадково ми сьогодні говоримо про цю проблему і в системі літературної освіти. Профілактика емоціонально-спеціальних станів і неврозів, нормалізація душевного стану дитини засобами предмета та суміжних дисциплін – на часі. Свідченням цього є думка Тетяни Михайлівни Резер у статті «Медицина и педагогика на пути интеграции». Авторка робить висновок, що успіх гуманізації, природовідповідності педагогічного процесу стане можливим «тільки при взаємоглибокому проникненню одної галузі в іншу» (Резер Т. М., 2007, с. 83–90).

Медико-педагогічні дослідження дадуть найбільший успіх. Свідченням цього є колективне дослідження «Розумова працездатність, навчальне навантаження та спосіб життя сучасних школярів: гігієнічні аспекти» (колективна монографія під редакцією чл.-кор. НАМН України, д.мед.н., професора Н. С. Польки, д.мед.н. С. В. Гозак. Автори: Н. С. Полька, С. В. Гозак, О. Т. Єлізарова, А. М. Парац, Т. В. Станкевич, І. О. Калиниченко, Г. Л. Заїкіна, Г. О. Латіна; 2018 рік). Автори схарактеризували тенденції формування здоров'я школярів за показниками захворюваності, самопочуття, психоемоційного стану, а також виокремили регламентації навчального навантаження та компонентів режиму дня школярів.

Інтеграція медичних і педагогіч-

них наук на сучасному етапі розвитку суспільства може бути визнана пріоритетною і повинна бути орієнтована на забезпечення самовизначення особистості та її самореалізації. В Україні активно в цьому напрямі працює Г. Побережна (Любан-Плоцца Б., Побережная Г. И, Белов О. Н., 2002; Побережная Г. И., 2002), О. П. Опанасюк (Опанасюк О. П., 2001), які розробляють технологію музикотерапії як засіб психокорекції особистості людини, забезпечивши тренінги аудіозаписами: «Музика і психіка: слухати душею». Г. І. Побережна у співавторстві з Б. Любан-Плоцца, О. Н. Беловим. О. А. Федій розробляє проблему використання творів мистецтва в терапевтичній практиці та для естетотерапевтичного впливу на особистість, що має проблеми соціалізації. У праці висвітлено сучасні психолого-педагогічні технології подолання кризових емоційно-стресових станів дитини й надання їй можливості самовираження та творчого вияву (Федій О. А., 2007; 2010).

Фундаментально проблемами валеології в системі середньої загальноосвітньої школи та підвищення кваліфікації педагогічних працівників займається Т. Є. Бойченко. Під її керівництвом підготовлено Концепцію неперервної валеологічної освіти в Україні: принципи і наукові засади; проведено методологічний аналіз терміна «здоров'я» за такими критеріями: онтологічним, лінгвістичним, діяльнісним, когнітивним, епістемологічним; визначено шляхи формування, збереження, зміцнення, використання (або споживання), відновлення та його передача (ФЗЗВВП) у всіх його взаємопов'язаних і взаємозалежних складових здоров'я в різнорівневих суб'єктів (людини, групи, спільноти, суспільства); виявлено ознаки здоров'язбережувальної компетентності: поліфункціональність, надпредметність і міждисциплінарність, багатовимірність, забезпечення широкої сфери розвитку особистості; сформульовано чинники здорового способу життя (ЗСЖ): спосіб життя сім'ї, найближчого оточення та суспільства; рівень культури особи, сім'ї, суспільства; місце здоров'я в

системі цінностей людини та суспільства, у чому вона живе; бажання людини берегти своє життя і зміцнювати здоров'я; налаштованість на довге здорове життя та на розвиток усіх складових свого здоров'я: фізичної, соціальної, психічної, духовної; навчання основ здоров'я, формування і застосування навичок ЗСЖ, корисних звичок у щоденні (Бойченко Т. Є., 2008; 1994). До названих чинників ми б додали ще один, без якого, на нашу думку, реалізувати валеологічну просвіту в дії буде дуже складно: створення валеологічного простору під час уроку/заняття, застосування здоров'язбережувальних методик і технологій навчання та демонстрування вчителем школярам своєї валеологічної позиції, компетентності, культури.

В аналітичному звіті за результатами дослідження щодо реалізації компетентнісного підходу у змісті освіти та навчально-виховному процесі ЗНЗ Тетяна Бойченко доходить таких висновків (Бойченко Т. Є., 2008; 1994): «Здоров'язбережувальна компетентність (ЗЗК) – здатність особистості успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти в конкретних умовах, виконувати поставлені завдання щодо здоров'я власного та інших. Вона формується і розвивається на комбінації пізнавальних відношень та практичних навичок людини, її цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, спрямованих на підвищення рівня здоров'я людини»; а також: «Методологічною засадою програми формування ЗЗК учнівської молоді є поняття про модельно-репрезентативні рівні, за якого пізнавальний розвиток учнів відбувається від оволодіння елементарними основами валеологічного знання, оволодіння початковими навиками та вміннями валеологічного характеру через валеологічні самопізнання, самоідентифікацію, самовдосконалення і самореалізацію до практичного валеологічного самовизначення, формування валеологічної свідомості відповідно до запитів сучасності і запровадження в сфері практичної життєдіяльності системи валеологічно доцільної поведінки» (Бойченко Т. Є., 2008, с. 7).

Назване для нас є принципово важливим і потребує осмислення та адаптування в систему урочної організації вивчення літератури. Якщо Тетяна Бойченко спрямовує формування валеологічної компетентності суб'єктів педагогічного процесу шляхом уведення предмета «Валеологія», який для нас, учителів літератури, закладає фундамент для організації валеологічного простору, то нам принципово важливо мати чіткі орієнтири побудови уроку літератури за валеологічними імперативами, щоб усього того досягти, що закладено у висновках ученої. Звичайно, тілесне (здоров'я тіла) має знайти своє логічне продовження в духовному (здоров'я душі), морально-етичному (здоров'я думки і серця) вимірах формування валеологічної компетентної особистості. Тому вчитель літератури має зважити ще й на психологічні аспекти уроку літератури. У такому міждисциплінарному вимірі зможемо оптимально використовувати едукативний потенціал і цієї науки.

Подаємо узагальнювальні матеріали Н. М. Островерхової (Островерхова Н. М., 2008, с. 388–390) щодо змістового наповнення психологічної підсистеми уроку, яка містить такі компоненти: психологічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів, розвиток вищих психічних процесів учнів, розвиток емоційно-вольової сфери учнів, біологічний фундамент учнів:

1. Психологічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці зумовлюють: постановку розвивальної мети, необхідність мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів (соціальні, освітні, прагматичні, навчальні, естетичні, власне пізнавальні та особисті мотиви): чіткість їхнього визначення та узгодження зі змістом навчального матеріалу; визначення змісту педагогічної діяльності вчителя (повідомлення, формулювання, формування, доведення, розкриття, розвиток) та учнів (усвідомлення, запам'ятовування, відтворення, практичне застосування тощо); забезпечення науковості, гуманістичного та гуманного спрямування навчання, поглиблене вивчення основного, істотного

в навчальному матеріалі, диференціацію навчання з урахуванням психофізіологічних вікових та індивідуальних особливостей учнів; реалізацію у процесі навчання на уроці системи операцій, яка дає учням можливість виконувати навчальні завдання (операційна діяльність); добір відповідного змісту навчального матеріалу, методів та технологій навчання; спрямовування учнів на проєктувальну навчально-пізнавальну діяльність (зокрема – проведення «уроків-проєктів»); орієнтацію учнів на вирішення у способі дій трьох функціональних відмінностей – виконавчої, орієнтувальної, контрольної (виконавча забезпечує відображення об'єктів і явищ навколишнього середовища, орієнтувальна – виділення суттєвих якостей і властивостей об'єктів, контрольна включає оцінку учнем виконавчої операції).

2. Розвиток вищих психічних процесів учнів на уроці передбачає:

- а) вибір змісту, методів і засобів розвитку в учнів відчуттів з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей; урахування у процесі навчання специфіки видів відчуттів та їхніх характеристик: а) зорові, слухові, смакові, нюхові; б) органічні відчуття, відчуття рівноваги і рухові відчуття; в) дотикові та больові відчуття; визначення для групи учнів (або – одного учня) окремого виду відчуття-домінанти і спрямування їхньої навчально-пізнавальної діяльності на його формування; реалізацію у процесі навчання закономірностей відчуття (абсолютний поріг відчуття, абсолютна чутливість, адаптація); вибір дидактичного матеріалу з метою задіяння різних аналізаторів учнів у процесі розвитку відчуттів; реалізацію різних способів інтеграції відчуттів різних видів;
- б) розвиток сприйняття і спостережливості в учнів у процесі навчання передбачає раціональний вибір та реалізацію на уроці змісту, форм, методів і засобів розвитку в учнів сприйняття та спостережливості з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів; урахування у процесі навчання такої вла-

стивості сприйняття та спостереження, як вибірковість (у центрі уваги істотне; решта – фон); розвиток сприйняття в учнів на основі знання його основних характеристик (константність, предметність, цілісність, узагальненість); формування в учнів цілеспрямованого сприйняття і спостереження, тобто вмінь і навичок спостерігати предмети і явища, порівнювати їх і розрізняти; раціональний добір змісту навчального матеріалу, форм і методів формування в учнів допитливості та інтересу до навколишнього світу, навчального предмета, теми, що вивчається на уроці;

- в) розвиток уваги в учнів у процесі навчання зумовлює таке: вибір і реалізацію змісту навчального матеріалу, методів і засобів розвитку уваги учнів з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей; урахування вчителем у процесі розвитку уваги учнів зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлюють вибірковість уваги; раціональне використання способів і засобів тренування зовнішнього прояву уваги учнів; забезпечення раціонального поєднання розвитку довільної і недовільної уваги учнів у процесі навчання; забезпечення цілеспрямованого формування в учнів основних властивостей уваги (зосередженість, стійкість, обсяг, розподіл, переключення); реалізацію сукупності факторів виховного характеру, що сприяють розвитку уваги (почуття обов'язку і відповідальності, організованість, дисциплінованість, самостійність тощо);
- г) розвиток в учнів пам'яті у процесі навчання передбачає: вибір та реалізацію змісту, методів і засобів розвитку пам'яті в учнів з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей; реалізацію прийомів організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, які сприяють запам'ятовуванню, збереженню в пам'яті вивченого матеріалу, відтворенню і розпізнаванню інформації; раціональне поєднання розвитку різновидів пам'яті з орієнтацією на розвиток оперативної та довготривалої; психолого-педагогічну

установку в процесі навчання на запам'ятовування учнями вивченого матеріалу; виділення у процесі навчання мети-домінанти в розвитку пам'яті учнів (переважне формування одного-двох видів); формування в учнів раціональних прийомів запам'ятовування та тренування пам'яті; урахування у процесі навчання об'єктивної властивості пам'яті людини – здатності забувати;

д) розвиток в учнів мислення в процесі навчання потребує: вибору змісту, методів та засобів розвитку мислення учнів з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей; оптимальності поєднання слухових, зорових, рухових аналізаторів розвитку мислення учнів; раціональності вибору і використання способів формування в учнів мисленевих операцій (порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування); забезпечення інтеграції основних форм мислення (поняття, судження, умовид) у процесі його розвитку; добору і реалізації способів і засобів розвитку предметно-дієвого, наочно-образного і абстрактного мислення в комплексі чи одного із них – домінантного; розвитку усного та писемного мовлення учнів як засобу мислення і спілкування.

3. Розвиток в учнів емоційно-вольової сфери у процесі навчання означає раціональний добір змісту, методів і засобів розвитку в учнів емоцій, почуттів, волі; урахування вчителем у процесі навчання взаємодії позитивних і негативних емоцій, неможливості існування однієї без іншої; ознайомлення учнів із формами зовнішнього прояву емоцій у їхньому оптимальному варіанті; забезпечення умов для гарного настрою учнів у процесі навчання; вибір і використання (залежно від ситуації) способів попередження афекту і стресів в учнів на уроці; формування в учнів вищих почуттів (моральних, інтелектуальних, естетичних) у процесі навчання; формування в учнів навичок управляти своїми почуттями; формування в учнів волі і вмінь переборювати складнощі/труднощі, перешкоди тощо; формування в учнів таких якостей особи-

стості, як цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, витримка, мужність, сміливість, дисциплінованість.

4. Урахування індивідуально-типологічних особливостей особистості учня у процесі навчання передбачає диференційований вибір змісту та обсягу навчального матеріалу, форм, методів і засобів навчання з урахуванням типів темпераменту учнів; забезпечення оптимального темпоритму діяльності учнів на уроці з урахуванням особливостей типів темпераменту учнів; мотивацію і цільову установку в процесі навчання та підвищення продуктивності праці учнів, досягнення мети навчально-пізнавальної діяльності; виявлення природних задатків учнів і розвиток на цій основі їхніх здібностей; урахування у процесі навчання особливостей мислення учнів (конвергентне, дивергентне) та типів інтелекту (конкретний, символічний, абстрактно-семантичний, соціальний).

5. Стиль спілкування вчителя та учнів на уроці – це: орієнтація вчителя й учнів на формування спілкування вищого рівня (на основі спільної мети і діяльності, урахування індивідуальних можливостей кожного учасника процесу); забезпечення демократичного стилю спілкування вчителя та учнів на уроці як важливої передумови реалізації і самореалізації потенційних можливостей суб'єктів навчального процесу; взаємна позитивна установка вчителя та учнів на паритетність спілкування на уроці; формування в учнів умінь і навичок самооцінки стилю спілкування в системах: «учитель-учень», «учень-учень»; здійснення соціалізації особистості учня у процесі спілкування на уроці.

Важливо на уроці літератури врахувати викладене вище та організувати досягнення літературно-мистецької інформації, набуття особистого досвіду учня-читача відповідно до фізіологічно необхідних етапів сприйняття й перероблення такої інформації, психологічних і методичних особливостей усвідомлення. Реалізація названого має включати різні методичні прийоми, рецептори одержання та первинного аналізу інформації від літературно-мистець-

кого середовища, навколишнього світу та інших органів самого організму учня-читача. Серед прийомів і рецепторів виділимо деякі: логіко-семіотичне моделювання з матеріалізацією в будь-який продукт (рисунок, схему, символ, модель та ін.), візуалізування зі словесним або/і діяльнісним представленням ЛСМ (логіко-семіотичної моделі – В. Ш.) – «образон» (Н. Маслова, А. Антоненко); зіставлення та виявлення логічного зв'язку між абстрактною (літературознавчою) інформацією й особистим образом; залучення різноманітних кана-

лів сприйняття: візуальний (зір), слуховий (вуха), нюховий (ніс), дотиковий (моторика рук), смаковий (язик) – останній використовуємо на уроці літератури доречно, за потреби. Відповідно до операціональної концепції інтелекту Жана Піаже, вимог уроку в системі ноосферної (природовідповідної, біоадекватної) освіти (за Н. Масловою, О. Субетто), приписів педагогічної валеології, методичних особливостей валеологічно зорієнтованого уроку літератури будь-яке сприйняття інформації людиною проходить 4 природних етапи:

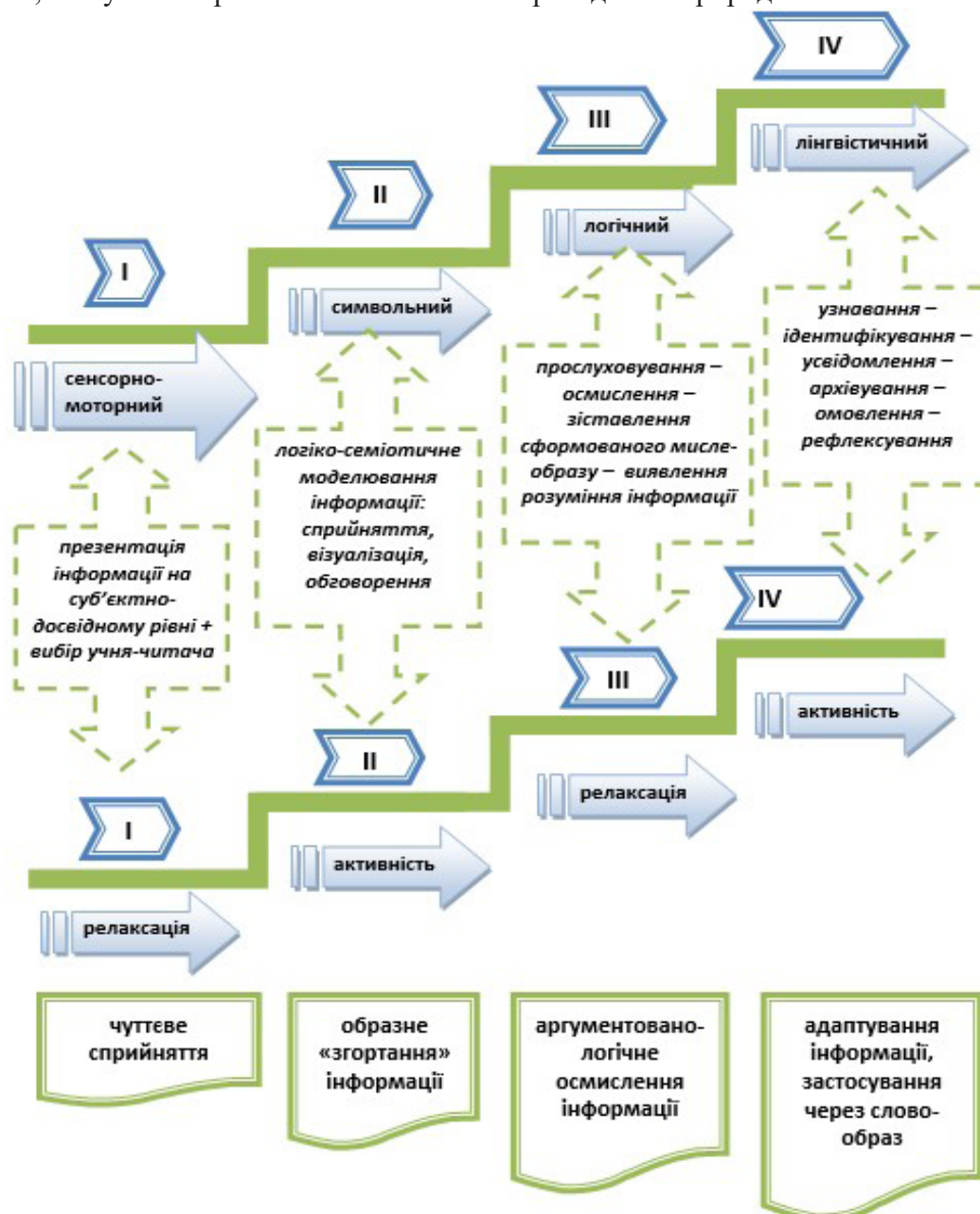

Рис. Етапи сприйняття інформації на уроці літератури: психолого-методична парадигма

Джерело: складено автором самостійно, опубліковано (Шуляр В. І., 2012).

Реалізація стратегічних напрямів і тактичних дій суб'єктів літературної освіти в едукативному просторі з дотриманням психологічних вимог, дидактико-методичних особливостей, валеологічних норм, здоров'язбережної моделі уроку може здійснюватися так:

1. Позитивна мотивація читацької діяльності на уроці/занятті літератури: позитивні психологічні настанови за допомогою слова; жестово-почуттєва стабілізація в оцінюванні читацької діяльності школярів; створення ситуацій успіху під час читацької діяльності; музико-терапевтичні паузи до та під час вивчення літературно-мистецького матеріалу; релаксаційні ситуації у процесі представлення літературно-мистецьких зв'язків, під час розгляду творчості письменника.

2. Виконання/розв'язування літературно-мистецьких завдань/задач валеологічного спрямування (виконання/розв'язування завдань/задач із візуалізації змістів художнього твору за допомогою слова, фарб, олівців тощо реально і внутрішнім зором; асоціювання почутого/прочитаного з реальними предметами, явищами, почуттями, учинками; моделювання ситуацій «тактильного» прочитання підтекстів літературного матеріалу; матеріалізація теоретико-літературних явищ, змістів художнього твору в логіко-семіотичну модель; аудіовідеовізуалізація прочитаного художнього твору; структурування художнього твору, тексту через підготовку схем, алгоритмів, таблиць, графіків тощо).

3. Урахування індивідуальних стилів та можливостей суб'єктів літературної освіти (створення середовища вибору літературно-мистецького завдання відповідно до рівня компетентності, літературного розвитку; побудова системи запитань і завдань, які враховують тип мислення, тип сприйняття, тип темпераменту, рівень навчальних досягнень учня-читача; моделювання діалогово-полілогічних ситуацій під час аналізу та інтерпретування текстів; використання технології групового/кооперативного навчання для забезпечення пси-

хологічного захисту безпорадності в ситуації неуспішності; розроблення завдань за літературно-мистецьким матеріалом із урахуванням родово-жанрово-стильової манери письма автора з метою виявлення креативності учня-читача; створення комунікативних ситуацій, можливості вибору/моделювання аксіологічної ситуації, проектування соціально зорієнтованої ситуації засобами художнього твору та ін. із метою формування соціального, духовного, психічного здоров'я учнів-читачів).

4. Забезпечення умов рухової активності учнів-читачів у процесі формування літературної компетентності (проведення фізкультхвилинок, валеопауз, рухових дидактичних ігор, гімнастики для очей, точково-тактильного масажу, зміна позиції корпусу учня-читача під час опрацювання літературно-мистецького матеріалу, робота за столом сидячи, вертикально з використанням парт-конторок, використання опорно-зорових сигналів тощо для профілактики втомлюваності мозку, зниження зору внаслідок тривалого напруження очей, статичної пози сидіння, підвищення пізнавальної активності читача та забезпечення фізичного та психічного здоров'я).

5. Забезпечення рефлексивності дій суб'єктів уроку/заняття літератури (використання різних видів рефлексій: онтологічна (пов'язана зі змістом літературно-мистецького матеріалу, який вивчається на уроці, упродовж семестру чи року) і психологічна (звернена до самопізнання самого себе, товариша та пізнання своєї діяльності та діяльності учасників групової роботи, товаришів по класу тощо); фіксація власного ставлення до уроку на кожному його етапі за допомогою зорових сигналів, малюнків, схем, усної відповіді для формування свідомого виконання читацьких дій, самоусвідомленості стану реалізації запланованого, критичного осмислення власних дій і дій товариша, критичного само-взаємооцінювання виконаного, досягнутого результату; озброєння учня-читача прийомом виявлення відомого й невідомого для виконання літературно-мистецького

завдання; вироблення здатності адекватно використовувати одержану інформацію, знання та навички в житті у тій чи іншій професійно-фаховій ситуації тощо з метою формування психічного, соціального здоров'я Людини-читача як самодостатньої, толерантно сталої Я-особистості) (Шуляр В. І., 2016; 2015; 2012).

Отже, у розвідці окреслено стратегії та шляхи валеологізації освітнього процесу в цілому на засадах едукативного підходу, виокремлено складові та компоненти, які має враховувати вчитель-філолог, вибудовуючи систему літературної освіти в цілому, щоб не руйнувати природу дитини. Цінною, на нашу думку, у практичній діяльності словесника буде запропонована логіко-семіотична модель, яка стане основою під час конструювання авторської моделі уроку: «Етапи сприйняття інформації на уроці/занятті літератури: психолого-ме-

тодична парадигма». Тактика дій суб'єктів літературної освіти в едукативному просторі з дотриманням психологічних вимог, дидактико-методичних особливостей, валеологічних норм, здоров'язбережної моделі уроку може здійснюватися за такими складовими: 1) позитивна мотивація читачької діяльності на уроці/занятті літератури; 2) виконання/розв'язування літературно-мистецьких завдань/задач валеологічного спрямування; 3) урахування індивідуальних стилів та можливостей суб'єктів літературної освіти; 4) забезпечення умов рухової активності учнів-читачів у процесі формування літературної компетентності; 5) забезпечення рефлексивності дій суб'єктів уроку/заняття літератури (онтологічної і психологічної).

У подальшому ми розглянемо методичні засади валеологізації сучасного уроку/заняття літератури (стаття друга).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України / Т. Є. Бойченко // Основи здоров'я і фізична культура. – 2008. – № 11–12. – С. 6–7.
2. Бойченко Т. Є. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні : принципи і наукові засади / Т. Є. Бойченко, Н. В. Вадзюк, В. О. Мовчанюк, Т. П. Усатенко, В. П. Горашук, А. В. Царенко, М. Н. Шабатура // Шкільний курс «Валеологія». – К. : Освіта, 1994. – С. 25–28.
3. Гозак С. В. «Здоров'я дітей в умовах сучасних викликів» (15.05.2020 р.) / С. В. Гозак. – Режим доступу: <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-03?opendocument>
4. Гозак С. В., Єлізарова О. Т., Парац А. М., Станкевич Т. В. Вплив дистанційного навчання на психоемоційний стан школярів під час пандемії covid-19 // кол. моногр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-05?opendocument> 2018.
5. Любан-Плоцца Б., Побережная Г. И., Белов О. Н. Музыка и психика / Б. Любан-Плоцца, Г. И. Побережная, О. Н. Белов. – К. : «АДЕФ-Україна», 2002. – 200 с.
6. Опанасюк О. П. Культурологічні та онтологічні аспекти музикотерапії / Олександр Петрович Опанасюк // Вісник НАКККіМ. – 2001. – № 3. – С. 125–135.
7. Островерхова Н. М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології / Надія Михайлівна Островерхова. – Київ : Фірма «ІНККОС», 2003. – 352 с.
8. Островерхова Н. М. Методологія аналізу якості уроку як педагогічної системи : [монографія] / Надія Михайлівна Островерхова. – Харків : ТИТУЛ, 2008. – 402 с.
9. Побережная Г. И. Музыка и психика / Г. И. Побережная, Б. Любан-Плоцца, О. Н. Белов. – К. : Либідь, 2002. – 190 с
10. Резер Т. М. Медицина и педагогика на пути интеграции [Текст] / Т. М. Резер // Педагогика. – 2007. – № 7. – С. 83–90.
11. Скульський Р. П., Стельмахович М. Г. Методика викладання народознавства в

школі / Р. П. Скульський, М. Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1995. – 154 с.

12. Страшко С. В. та ін. Інфекційні хвороби, що набули соціального значення / С. В. Страшко та ін. // Додаток до підручника з основ медичних знань для студентів усіх спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. – Київ : «Освіта України», 2006. – 56 с.

13. Федій О. А. Естетотерапія [навчальний посібник] / Ольга Андріївна Федій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.

14. Федій О. А. Терапевтичний потенціал естетичної системи Всесвіту : філософсько-онтологічний підхід [Текст] / Ольга Андріївна Федій // Педагогіка і психологія : Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України. – 2010. – № 3. – С. 80–90.

15. Шуляр В. И. Валеологизация современного урока литературы : императивы Василия Сухомлинского и современных ученых / В. И. Шуляр // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия : Педагогика, психология. – 2015. – № 3 (22). – С. 185–190.

16. Шуляр В. І. Валеологізація сучасного уроку літератури в умовах едукативної навчальної середовища / В. І. Шуляр // Дискурс здоров'я в освіті : філософія, педагогіка, антропологія, психологія : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120 річниці з дня народження Миколи Олександровича Брейнштейна, 16–17 вересня 2016 року : в 3 т. Т. 3 / за заг. ред. М. Б. Євтуха та В. М. Федорця. – Вінниця : ТОВ «Планер», 2016. – Т. 3. – С. 74–82.

17. Шуляр В. І. Валеологічні стратегії сучасного уроку літератури в умовах природовідповідної (ноосферної) освіти : науково-методичний посібник / В. І. Шуляр. – Миколаїв : ОІППО, 2012. – 152 с.

18. Шуляр В. І., Гладишев В. В. Педагогічна школа видатного методиста Ніли Йосипівни Волошиної / В. І. Шуляр, В. В. Гладишев // Pedagogy in modern conditions : collective monograph / Bartienieva I., Nozdrova O. & etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2020. 329 p. DOI: 10.46299/ISG.2020.MONO.PED.III. URL: <https://isg-konf.com>

МЕТОДИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ ВАЛЕОЛОГИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО УРОКА/ЗАНЯТИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

(статья первая)

1.1. Эдукативный потенциал валеологизации современного урока/занятия литературы

Шуляр Василь,

*доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры теории и методики
языково-литературного и художественно-
эстетического образования*

*Николаевский областной институт
последипломного педагогического образования
ул. Адмиральская, 4-а, 54001, г. Николаев, Украина
vasyl.shuliar@toiippo.mk.ua*

В ряде статей сделана попытка сориентировать педагогических работников на оптимальный выбор методических стратегий валеологизации образовательного про-

цесса и системы занятий по литературе во имя здоровья детей. Автор первой статьи предложил собственное понимание понятия «эдукология в методике литературы», проанализировав разные подходы. Выявлены особенности валеологизации образовательного процесса вообще и урока/занятия в частности. На основании смыслового наполнения психологической подсистемы урока (по Надежде Островерховой) выделены его компоненты. Учтена операциональная концепция интеллекта Жана Пиаже, требования к уроку в системе ноосферного (природосоответствующего, биоадекватного) образования (по Наталье Масловой, Олександру Субетто). Выделены предписания педагогической валеологии и методические особенности валеологически сориентированного урока/занятия и его этапы. С учётом этапов восприятия информации человеком разработана логико-семиотическая модель «Этапы восприятия информации на уроке литературы: психолого-методическая парадигма». Для реализации стратегических направлений и тактических действий субъектов литературного образования в эдукативном пространстве выделены его составляющие. Составляющие валеологически сориентированного урока/занятия выстроились с соблюдением психологических требований, дидактико-методических особенностей, валеологических норм, здоровьесохранивающей модели. В дальнейшем будут представлены методические основы валеологизации современного урока/занятия литературы (статья вторая).

Ключевые слова: акмемодель; валеологизация урока литературы; валеологические нормы; логико-семиотическая модель; эдукация; эдукология в методике литературы; этапы восприятия информации.

METHODICAL STRATEGIES AND TACTICS OF VALEOLOGIZATION OF THE MODERN LITERATURE LESSON

1.1. Educational potential of valeologization of the modern literature lesson

Shuliar Vasyl,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Director of Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
Associate Professor of Department of Theory and Methods
of Language, Literature, Art and Aesthetic Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
vasyl.shuliar@moippo.mk.ua

Articles have attempts to orient pedagogical workers to the optimal choice of methodological strategies of valeologization of the educational process and the system of literature classes in order to keep children's health. Analyzing different approaches the author of the first article offered a personal understanding of the concept «education in the methodology of literature». The peculiarities of valeologization of the educational process and the lesson are clarified. Based on the content of the psychological subsystem of the lesson (Nadezhda Ostroverkhova) its components are singled out. The operational concept of intelligence by Jean Piaget, the requirements for the lesson in the system of noosphere (environmentally friendly, bioadequate) education (Natalia Maslova, Alexander Subetto) are taken into account. The prescriptions of pedagogical valeology and methodical features of the valeologically oriented lesson and its stages are singled out. Taking into account the stages of human comprehension of

information, a logical-semiotic model «Stages of information comprehension in the literature lesson: psychological and methodological paradigm» was developed. For the implementation of strategic directions and tactical actions of the subjects of literary education in the educational space, its components are identified. The components of the valeologically oriented lesson were built in compliance with psychological requirements, didactic and methodological features, valeological norms, healthcare model. Tactics of actions of agents of literary education in the educational space should be carried out according to the following components: 1) positive motivation of reading activity in the literature lesson; 2) solving literary and artistic problems of the valeological direction; 3) taking into account the individual styles and capabilities of the agents of literary education; 4) providing conditions for motor activity of students-readers in the process of the formation of the literary competence; 5) ensuring the reflexivity of the agents' actions of the literature lesson (ontological and psychological). In the future, the author will propose the methodological principles of valeologization of a modern literature lesson (the article two).

Keywords: *acmemodel; education; educology in literature methodology; logical-semiotic model; stages of information comprehension; valeological norms; valeologization of the literature lesson.*

REFERENCES

1. Boichenko, T. Ye., Vadziuk, N. V., Movchaniuk, V. O., Usatenko, T. P., Horashchuk, V. P., Tsarenko, A. V. & Shabatura, M. N. (1994). Kontseptsii nepererвної valeolohichnoi osvity v Ukraini: pryntsyipy i naukovi zasady [Concept of continuous valeological education in Ukraine: principles and scientific principles]. In *Shkilnyi kurs «Valeolohiia»*. K.: Osvita, 25–28 (ukr).
2. Boichenko, T. Ye. (2008). Zdoroviazberihaiucha kompetentnist yak kliuchova v osvity Ukrainy [Health-preserving competence as a key in the education of Ukraine]. *Osnovy zdorovia i fizychna kultura*, 11–12, 6–7 (ukr).
3. Fedii, O. A. (2007). *Estetoterapiia* [Aesthetic therapy]. K.: Tsentri uchbovoi literatury (ukr).
4. Fedii, O. A. (2010). Terapevtychnyi potentsial estetychnoi systemy Vsesvitu: filosofsko-ontolohichni pidkhid [Therapeutic potential of the aesthetic system of the Universe: philosophical-ontological approach]. *Pedahohika i psykholohiia: Naukovo-teoretychnyi ta informatsiinyi zhurnal Akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 3, 80–90 (ukr).
5. Hozak, S. V., Yelizarova, O. T., Parats, A. M. & Stankevych, T. V. (2018). Vplyv dystantsiinoho navchannia na psykhoemotsiinyi stan shkolariv pid chas pandemii covid-19 // kol. monohr. [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-05?opendocument> 2018 (ukr).
6. Hozak, S. V. (2020). «Zdorovia ditei v umovakh suchasnykh vyklykiv» (15.05.2020 r.) [«Children's health in modern challenges» (15.05.2020)]. Retrieved from: <http://www.health.gov.ua/www.nsf/all/u03-01-03-03?opendocument> (ukr).
7. Liuban-Plottsa, B., Poberezhnaia, H. & Belov, O. (2002). *Muzyka y psykhyka* [Music and psyche]. K.: «ADEF-Ukrayna» (rus).
8. Opanasiuk, O. P. (2001). Kulturolohichni ta ontolohichni aspekty muzykoterapii [Cultural and ontological aspects of music therapy]. *Visnyk NAKKKiM*, 3, 125–135 (ukr).
9. Ostroverkhova, N. M. (2003). *Analiz uroku: kontseptsii, metodyky, tekhnolohii* [Lesson analysis: concepts, methods, technologies]. Kyiv: Firma «INKOS» (ukr).

10. Ostroverkhova, N. M. (2008). *Metodolohiia analizu yakosti uroku yak pedahohichnoi systemy* [Methodology of lesson quality analysis as a pedagogical system]. Kharkiv: TYTUL (ukr).
11. Poberezhnaja, G. I., Ljuban-Plocca, B. & Belov, O. N. (2002). *Muzyka i psihika* [Music and psyche]. K. (rus).
12. Rezer, T. M. (2007). *Medicina i pedagogika na puti integracii* [Medicine and pedagogy on the way of integration]. *Pedagogika*, 7, 83–90 (rus).
13. Shuliar, V. I. & Hladyshev, V. V. (2020). *Pedahohichna shkola vydatnoho metodysta Nily Yosypivny Voloshynoi* [Pedagogical school of the outstanding methodologist Nila Yosypivna Voloshina]. In Bartienieva, I., Nozdrova, O. & etc. *Pedagogy in modern conditions*. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2020. 329 r. DOI: 10.46299/ISG.2020.MONO.PED.III. URL: <https://isg-konf.com> (ukr).
14. Shuliar, V. I. (2012). *Valeolohichni stratehii suchasnoho uroku literatury v umovakh pryrodovidpovidnoi (noosfernoi) osvity* [Valeological strategies of modern literature lesson in the conditions of natural (noosphere) education]. Mykolaiv: OIPPO (ukr).
15. Shuliar, V. I. (2016). *Valeolohizatsiia suchasnoho uroku literatury v umovakh edukatsii navchalnoho seredovyshcha* [Valeologization of a modern literature lesson in the conditions of education of the educational environment]. *Dyskurs zdorovia v osviti: filozofia, pedahohika, antropolohiia, psykholohiia* [Health discourse in education: philosophy, pedagogy, anthropology, psychology]: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 120 richnytsi z dnia narodzhennia Mykoly Oleksandrovycha Breinshteina, 16–17 veresnia 2016 roku: v 3 t. T. 3 / za zah. red. M. B. Yevtukha ta V. M. Fedortsia. Vinnytsia: TOV «Planer», 74–82 (ukr)..
16. Shuljar, V. I. (2015). *Valeologizacija sovremennogo uroka literatury : imperativy Vasilija Suhomlinskogo i sovremennyh uchenyh* [Valeologization of a modern lesson in literature: the imperatives of Vasily Sukhomlinsky and modern scientists]. *Vektor nauki Tol'jattinskogo gosudarstvennogo universiteta*. Serija: Pedagogika, psihologija. 3 (22), 185–190 (rus).
17. Skulskyi, R. P. & Stelmakhovych, M. H. (1995). *Metodyka vykladannia narodoznavstva v shkoli* [Methods of teaching ethnography in school]. Ivano-Frankivsk (ukr).
18. Strashko, S. V. ta in. (2006). *Infektsiini khvoroby, shcho nabuly sotsialnoho znachennia* *Dodatok do pidruchnyka z osnov medychnykh znan dlia studentiv usikh spetsialnostei vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv* [Infectious diseases that have acquired social significance. Appendix to the textbook on the basics of medical knowledge for students of all specialties of higher pedagogical educational institutions]. Kyiv: «Osvita Ukrainy» (ukr).